

УДК 321.01:81:172.4 (477)

DOI <https://doi.org/10.32782/2312-1815/2025-21-36>

Олена Березовська-Чміль
ORCID: 0000-0002-3395-9141

Роман Ставичний
ORCID: 0009-0004-1565-1575

ЗНАЧЕННЯ «СЛОВА» У СВІТІ ЦЕНЗУРИ: ФУНКЦІОНУВАННЯ МЕДІА В УМОВАХ ТОТАЛІТАРНОГО ПОЛІТИЧНОГО РЕЖИМУ

У статті досліджено особливості функціонування медіа в умовах тоталітарного політичного режиму. Розглянуто механізми та різновиди інструментарію медіа відповідно до наведених тоталітарних політичних режимів XX та XXI ст. Наведено основні риси та тенденції розвитку тоталітарних політичних режимів.

Здійснено аналіз поглядів мислителів стосовно трактування тоталітарного політичного режиму. Окрім того, з'ясовано вплив медіа тоталітарного періоду на літературу минулого століття. Акцентовано увагу на методах, які застосовуються тоталітарними політичними лідерами для утримання владних повноважень. Досліджено особливості соціальних верств, що не піддаються впливу маніпулятивних дій із боку заангажованих медіа. Висвітлено основні стратегії контролю медіа з боку держави.

На основі проведеного історичного, політичного, культурного дослідження встановлено, що від самого початку свого існування тоталітарні режими використовували медіа для реалізації своїх цілей. Прикладом слугує історичне минуле Італії та Німеччини. Здійснено аналіз творчості відомих науковців, які у своїх працях акцентували увагу на особливостях застосування медіа для абсолютного контролю над усіма сферами життя суспільства з боку державного апарату.

Установлено, що тоталітарні держави в різні періоди використовували медіа для впровадження і поширення своїх цілей та цінностей. Як наслідок, інформація для широких верств суспільства може бути донесена виключно за умови позитивної оцінки владних структур. Визначено, що у сучасному світі найбільший вплив тоталітарного режиму на медіа є в КНДР. Це доводить правдивість твердження, що медіа є потужним інструментом маніпуляції масовою свідомістю протягом багатьох десятиліть.

Ключові слова: тоталітаризм, медіа, режим, диктатура, контроль, маніпуляція, держава, влада, суспільство, свідомість, пропаганда.

Вступ. Із настанням XXI ст. демократичні політичні режими почали поступово втрачати свій вплив і ефективність. На відміну від авторитарних і тоталітарних режимів вони є більш уразливими в епоху розгортання військових конфліктів, міжнародного тероризму, політичних криз, природних катаклізмів та техногенних катастроф. Без сумніву, на стійкість режиму в кризових ситуаціях впливають медіа. Розглядаючи роль медіа в умовах тоталітарних політичних режимів, варто наголосити, що утримання владних повноважень під час загострення соціально-політичних конфліктів зумовлене абсолютним контролем над засобами масової комунікації.

Метою статті є дослідження особливостей та механізмів функціонування медіа в умовах тоталітарного політичного режиму.

Матеріали і методи дослідження. У процесі дослідження було використано метод аналізу і синтезу, а також історичний та порівняльний методи, які дали змогу ґрунтовно дослідити особливості функціонування медіа в тоталітарних політичних режимах.

Результати та обговорення. Витоки терміна «тоталітаризм» сягають початку ХХ ст., коли італійський мислитель Джованні Амендола застосував його для критики політичної риторики фашистської партії Італії під керівництвом Беніто Муссоліні. Цікавим фактом є те, що сам диктатор із плином часу перейняв цей термін та надав йому компліментарного змісту. В основі його ідей є твердження про об'єднання громадян під проводом сильної тоталітарної держави [12]. Отже, фашизм поступово сформулював уявлення про державу як абсолют, порівняно з яким усі інші утворення і структури не мають значення.

Фрідріх Гаск у 1944 р. закінчив написання ґрунтовної праці «Шлях до рабства», у якій детально досліджує кореляцію між лівим напрямом в економіці і тоталітаризмом, а також демонструє наслідки надмірного втручання держави в економіку [2].

Ганна Арендт комплексно проаналізувала феномен тоталітаризму. У праці «Походження тоталітаризму» вона досліджує історичне коріння та ідеологічні передумови виникнення тоталітаризму. Згодом німецько-американський політичний мислитель Карл Фрідріх та американський дослідник Збігнев Бжезінський у праці «Тоталітарна диктатура та автократія» виділили шість основних ознак тоталітарного політичного режиму [5].

Своєю чергою, Лоуренс Ріс стверджує, що тоталітаризм як різновид політичного режиму протягом тривалого періоду став основою для становлення і розвитку жорстоких диктаторських режимів у всьому світі. Тоталітаризм у Радянському Союзі був одним із найжорстокіших та найкривавіших політичних режимів минулого століття, особливо за часів правління Сталіна. За масштабом необґрунтованої жорстокості політичний режим у СРСР можна прирівняти до режиму Третього рейху. Ця своєрідна дихотомія між харизматичним оратором Адольфом Гітлером і зловісним членом численних комітетів Сталіним була визначальним чинником у формуванні їхнього ставлення до ролі політичної партії і монополізації влади [7, с. 17].

Для створення культу особи вождя використовувалися всі можливі інструменти поширення інформації, а саме:

- радіо;
- газети;
- кінематограф;
- книгодрукування.

Усі медіа були під суворим контролем. Під заборону були будь-які альтернативні думки. Особливо це було актуально під час Другої світової війни, коли роль радіо різко зросла, адже воно було основним джерелом інформації для простих людей [10]. Партійну повістку також транслювали друковані медіа, а саме газети «Правда» та «Известия». Режисери та сценаристи також були змушені вставляти у свої фільми ідеологічний контекст та маніпулятивні гасла.

Для Третього рейху медіа стали потужним механізмом пропаганди, маніпуляції та абсолютного контролю. Такі газети, як «Der Angriff», «Das Schwarze Korps» і «Der Stürmer», були одними з найпопулярніших друкованих видань на той час, що популяризували нацистську ідеологію, антисемітизм, а також чітко зображували ворогів німецького народу. У 1934 р. набрав чинності закон про редагування газет, що визначав пресу як «державний засіб просвітництва і виховання». Для журналістської діяльності необхідно бути членом імператорської палати друку, для чого людині був необхідний рік професійної діяльності та обов'язкове арійське походження. Дешеві радіоприймачі «Volksempfänger» стали додатковим інструментом просування вищезгаданих наративів [6].

Ґрунтовну оцінку ролі кінематографу надав Вільям Ширер у праці «Злет і падіння Третього рейху». Науковець пише, що, незважаючи на те що кіно залишається в руках приватних організацій, Міністерство пропаганди й палата кіно контролюють кожен аспект кіновиробництва. На думку офіційних коментаторів, завдання полягало в піднятті кіноіндустрії вище ліберальних економічних міркувань. Кіно повинно було виконувати важливу ідеологічну роль у націонал-соціалістичній країні [9, с. 279].

Відмінності між нацистськими медіа та радянськими були досить суттєві. Медіа в «імперії зла» служили марксистсько-ленінській ідеології, а медіа у нацистській Німеччині прославляли расову перевагу арійців над іншими та культ націонал-соціалізму.

Страх і терор були не лише інструментом знищення «ворогів», а й інструментом управління масами. Терор використовувався без будь-якої вагової причини, лише з метою залякування і беззаперечного підкорення. Радикалізм, терор і всезагальний контроль тоталітарного політичного режиму, придушення інакомислення, маніпулятивні технології та масштабне фінансування пропагандистської машини сформували повне підкорення і прихильність населення до правлячої верхівки. У цьому контр-культурному контексті ліва (СРСР) та права (Третій рейх) диктатури, по суті, використовували схожі методи для досягнення мети [8].

Становлення та розвиток тоталітарного політичного режиму дали сприятливий фундамент для розвитку нового літературного жанру. Антиутопія – це своєрідне дзеркало тоталітарного режиму. Найпопулярніші твори у цьому жанрі:

- Джордж Орвелл «1984», «Колгосп тварин»;
- Олдос Гакслі «Який чудесний світ новий»;
- Карін Бое «Каллокаїн»;
- Рей Бредбері «451° за Фаренгейтом»;
- Філіп К. Дік «Лийтеся, сльози, сказав полісмен».

У цих текстах письменники показували, наскільки важливими були медіа для розвитку та успішного функціонування тоталітарної машини.

У будь-якому сучасному суспільстві, авторитарному чи демократичному, людей часто ділять на групи. До першої групи належать індивіди, які здобули вищу освіту та володіють критичним мисленням. Вони знають, як перевіряти, аналізувати та сприймати подану інформацію. За умов диктатури ці особи вміють розпізнати брехню диктатора, поставити під сумнів думку маси. Проте через незначний відсоток цих людей у соціумі вони не здатні вплинути на хід подій та прийняття політичних рішень. Диктатори розуміють, що свідомі частина населення завжди буде критикувати інформаційний простір для відвернення уваги від медіа, тому вони хочуть, щоб громадяни вважали масмедіа відносно незалежними від влади [4, с. 46–48]. Для цього утворюються умовно опозиційні медіа, що вправно маніпулюють думками мас і у потрібний момент м'яко виправдовують дії влади. Також тоталітарним режимам варто уникати жорстоких репресій. У сучасних суспільствах жорстокі вчинки зазвичай сильно дискредитують лідера в очах власних громадян та світової спільноти.

До другої групи належить частина суспільства, яка не здатна або не прагне змін. Такі особи часто підсвідомо схильні до підкорення й уникають відповідальності за прийняття власних рішень, перекладаючи її на владну верхівку чи вождя.

На сучасному етапі диктатури змушені адаптуватися до нових викликів та рахуватися з міжнародними організаціями. Щоб зберегти свій вплив, вони використовують стратегії гібридного впливу. До таких стратегій варто віднести:

- цифровий контроль;
- інформаційну маніпуляцію;
- псевдодемократизацію;
- репресії точкового спрямування.

Кожен диктатор вимагає смиренності та абсолютної покори від свого народу, будь-які спроби інакодумства негайно присікаються. Смиренність із примусу є основною чеснотою моралі містиків; це єдина чеснота, можлива для людей, які зреклися розуму. Гордість треба заслужити, це нагорода за зусилля та досягнення. Та щоб отримати чесноту смиренності, потрібно тільки утриматися від мислення, нічого більшого, – і людина відчуває себе абсолютно смиренною доволі швидко [1, с. 53].

Якщо розглядати сучасні приклади держав із тоталітарним політичним режимом, то перш за все спадає на думку КНДР. До основних рис тоталітарного політичного режиму КНДР можемо віднести:

- однопартійність;
- тотальну цензуру;
- абсолютну ізоляцію;
- контроль економічного сектору;
- масову пропаганду.

Культурна пропаганда КНДР не лише встановлює обмеження творчої свободи, а й формує гомогенне суспільство, позбавлене індивідуалістичних елементів. Література, мистецтво, архітектура та освіта спрямовані на підтримку та популяризацію державної ідеології [3].

У 1990-х роках режим у Північній Кореї зазнав ерозії класичного тоталітаризму. З'явилися тіньові ринки та елементи приватної економіки, терор із боку силових структур уже не був всеохоплюючим, державна ідеологія хоча й залишалася інструментом влади, але не системною доктриною [5].

Медіа в КНДР є центральним механізмом контролю, який повною мірою формує мислення громадян, підтримує культ особи вождя та ізолює суспільство від зовнішнього світу. Масмедіа закликають населення приймати участь у державних кампаніях та трудових змаганнях. Медіа формують правильну картину світу, де КНДР є центром добра та справедливості, а всі інші країни є ворогами. Freedom House регулярно розміщує КНДР у самому низу рейтингу Свободи у світі [11].

Висновки. Підсумовуючи, можемо зробити висновок, що тоталітарні політичні режими були поширені в минулому столітті, і у зв'язку з кризою демократії у сучасному світі є загроза формування так званого неототалітаризму, адаптованого до сучасних умов світової політики. Вплив медіа на стійкість політичного режиму є очевидним, адже вони декларують державну ідеологію, маніпулюють масовою свідомістю, що особливо помітно в тоталітарних країнах.

На основі проведеного аналізу встановлено, що медіа в тоталітарних політичних режимах зазнають всебічного контролю з боку правлячої верхівки. Дана тенденція підтверджена історичними прикладами нацистської Німеччини та Радянського Союзу. Саме Третій рейх був фундатором фільтраційного «слова», що дало змогу доволі швидко залучити широкі верстви населення до всебічної підтримки та реалізації поставлених цілей диктатора. Необхідно також зауважити, що Радянський Союз перейняв важливість впливу «слова» і продовжив формувати основні цінності багатьох поколінь за допомогою медіа та пропагандистської машини. Одним з основних фарватерів «фільтрованого слова» в умовах нашого часу є КНДР. Також можемо згадати сучасний режим КНР і його вплив на медіа, що може стати основою для подальших наукових розвідок.

Література:

1. Айн. Р. Чеснота егоїзму / пер. з англ. Є. Наурук. Київ : Наш формат, 2024. 208 с.
2. Гаєк Ф. Шлях до рабства. Київ : Наш формат, 2023. 208 с.
3. Горлач П. Північна Корея: як диктатура КНДР впливає на її культуру. URL: <https://suspilne.media/culture/862583-pivnicna-korea-ak-diktatura-kndr-vplivae-na-ii-kulturu/> (дата звернення: 18.07.2025).
4. Гурієв С., Трейсман Д. Спін-диктатори. Як змінюється обличчя тиранії в ХХІ столітті / пер. з англ. О. Бершадської. Київ : Bookchef, 2023. 448 с.
5. Осадчук. І.Ю. Політичний режим Північної Кореї (1991–2016): Тоталітаризм чи посттоталітаризм? *Вісник Маріупольського державного університету. Серія «Історія. Політологія»*. 2016. Вип. 17. С. 216–225. URL: https://filos.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2014/12/Osadchuk_North-Korea_Polit_regime.pdf (дата звернення 17.07.2025).
6. Печончик Т. Журналістика Третього рейху. URL: https://zmina.info/articles/zhurnalistika_tretogo_rejkhu/ (дата звернення: 17.07.2025).
7. Піс Л. Гітлер і Сталін. Тирані і друга світова війна / пер. з англ. К. Діса. Київ : Лабораторія, 2023. 480 с.

8. Ткачук П., Луньков А. Тоталітарні режими в країнах Європи і їх згубний вплив на згорання демократії.
9. Ширер В. Злет і падіння Третього рейху. Історія нацистської Німеччини : у 2-х т. / пер. з англ. К. Діса. Київ : Наш формат, 2024. Т. 1. 704 с.
10. Як виникли позивні Українського радіо, життя та ефір під час Другої світової війни, репресії – історія радіо. URL: <https://suspilne.media/culture/878937-ak-vinikli-pozivni-ukrainskogo-radio-zitta-ta-efir-pid-cas-drugoi-svitovoi-vijni-represii-istoria-radio-podcast/> (дата звернення: 17.07.2025).
11. Freedom house. URL: <https://freedomhouse.org/country/north-korea> (дата звернення: 18.07.2025).
12. Halsall P. Internet Modern History Sourcebook Benito Mussolini. What is Fascism, 1932. URL: <https://sourcebooks.fordham.edu/mod/mussolini-fascism.asp> (дата звернення 17.07.2025).

References:

1. Ain. R. (2024). Chesnota choizmu [The Virtue of Selfishness]. Dod, st. Natanielia B ; per. z anhl. Yevheniia Naumuk. K. : Nash Format, 208 s. [in Ukrainian].
2. Haiek F. (2023). Shliakh do rabstva. [The Road to Serfdom]. Kyiv : Nash format, 2023. 208 s. [in Ukrainian].
3. Horlach P. Pivnichna Koreia: yak dyktatura KNDR vplyvaie na yii kulturu [North Korea: how the DPRK dictatorship affects its culture] Retrieved from: <https://suspilne.media/culture/862583-pivnichna-korea-ak-diktatura-kndr-vplyvae-na-ii-kulturu/> (data zvernennia: 18.07.2025) [in Ukrainian].
4. Huriiev, S., Treisman, D. (2023). Spin-dyktatory. Yak zminiuietsia oblychchia tyranii v XXI stolitti [Spin Dictators the Changing Face of Tyranny in the 21st Century]. Per. z anhl. O. Bershadskoi. K. : Bookchef, 448 s. [in Ukrainian].
5. Osadchuk I.Yu. (2016). Politychnyi rezhym Pivnichnoi Korei (1991–2016): Totalitaryzm chy posttotalitaryzm? [The Political Regime of North Korea (1991–2016): Totalitarianism or post-totalitarianism?]. Visnyk Mariupolskoho derzhavnoho universytetu. Seriia: Istoriia. Politolohiia, vyp. 17. S. 216–225. Retrieved from: https://filos.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2014/12/Osadchuk_North-Korea_Polit_regime.pdf (data zvernennia 17.07.2025) [in Ukrainian].
6. Pechonchyk, T. Zhurnalistyka Tretoho Reikhu [Journalism of the Third Reich]. Retrieved from: https://zmina.info/articles/zhurnalistika_tretoho_reikhu/ (data zvernennia: 17.07.2025) [in Ukrainian].
7. Ris, L. (2023). Hitler i Stalin. Tyrany i druha svitova viina [Hitler and Stalin.
8. The Tyrants and the Second World War]. Per. z anhl. Kateryna Dysa. K. : Laboratoriia, 480 s. [in Ukrainian].
9. Tkachuk, P., Lunkov, A. Totalitarni rezhymy v krainakh Yevropy i yikh zhubnyi vplyv na zhortannia demokratii [Totalitarian regimes in Europe and their detrimental impact on the collapse of democracy]. [in Ukrainian].
10. Shyrer, V. (2024). Zlet i padinnia Tretoho Reikhu. Istoriia natsystskoi Nimechchyny [The Rise and fall of the third Reich. A history of Nazi Germany]: u 2 t. Per. z anhl. Kateryna Dysa. K. : Nash Format, T. 1. 704 s. [in Ukrainian].
11. Yak vynykli pozyvni Ukrainskoho radio, zhyttia ta efir pid chas Druhoi svitovoi viiny, represii – istoriia radio [How the call signs of Ukrainian Radio emerged, life and broadcasting during the Second World War, repressions – the history of radio.] Retrieved from: <https://suspilne.media/culture/878937-ak-vinikli-pozivni-ukrainskogo-radio-zitta-ta-efir-pid-cas-drugoi-svitovoi-vijni-represii-istoria-radio-podcast/> (data zvernennia: 17.07.2025) [in Ukrainian].
12. Freedom house. Retrieved from: <https://freedomhouse.org/country/north-korea> (data zvernennia: 18.07.2025) [in English].
13. Halsall, P. Internet Modern History Sourcebook Benito Mussolini. What is Fascism, 1932. Retrieved from: <https://sourcebooks.fordham.edu/mod/mussolini-fascism.asp> (data zvernennia 17.07.2025) [in English].

Olena Berezovska-Chmil, Roman Stavychnyi. The meaning of a «word» in the world of censorship: the functioning of the media under the conditions of a totalitarian political regime

In the article the peculiarities of media functioning in a totalitarian political regime have been analyzed. The features and varieties of media tools have been examined according to the mentioned totalitarian political regimes of the XX and XXI centuries. The main features and trends in the development of totalitarian political regimes have been outlined.

An analysis of the views of thinkers on the interpretation of a totalitarian political regime has been carried out. Besides, the influence of the media of the totalitarian period on the literature of the last century

has been found out. The attention has been focused on the methods used by totalitarian political leaders to retain their power. The peculiarity of social classes that are not influenced by the manipulative actions of biased media has been researched. The main strategies of media control by the state have been highlighted.

Based on the historical, political, and cultural research, it has been established that from the very beginning of their existence, totalitarian regimes have been using the media to fulfill their goals. The example of this is the historical past of Italy and Germany. An analysis of the works of well-known scholars who in their publications focused on the peculiarities of using the media for absolute control over all spheres of society by the state apparatus has been made.

It has been established that totalitarian states in different periods have used the media to implement and propagate their goals and values. As a result, information for the broader population can be transmitted only if it is positively evaluated by the authorities. It has been identified that in the modern world the greatest influence of the totalitarian regime on the media occurs in the DPRK. Thus, the article proves the truth of the assertion that the media has been a powerful means of manipulating the mass consciousness for many decades.

Key words: *totalitarianism, media, regime, dictatorship, control, manipulation, state, power, society, consciousness, propaganda.*

Відомості про авторів:

Березовська-Чміль Олена – кандидат політичних наук,
доцент кафедри політичних наук,
Карпатський національний університет імені Василя Стефаника.

Ставичний Роман – здобувач освітньої програми «Політологія»,
Карпатський національний університет імені Василя Стефаника.

Надійшла 09.08.2025

Прийнята 12.09.2025

Опублікована 30.10.2025